

2568

• D Ü N D E N B U G Ü N E
İSTANBUL
A N S İ K L O P E D İ S İ

Cilt 2

KÜLTÜR BAKANLIĞI VE TARİH VAKFI'NIN ORTAK YAYINIDIR

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş - İstanbul

Baskı: Ana Basım AŞ
İstanbul 1994

© 1993, 1994 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan tümüyle veya kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz.
Sürelî yayınlarda kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7306-00-2 (Takım) / ISBN 975-7306-02-9 (II. Cilt)

CERRAH MEHMED PAŞA KÜLLİYESİ

Fatih İlçesi'nde Cerrahpaşa semtinde yer almaktadır. 16. yy'n sonlarında Davud Ağa'nın mimarbaşılığı zamanında inşa edilen külliye'nin bânisi III. Mehmed'i sünnet eden ve onun padişahlığı zamanında da bir süre sadrazam olan Cerrah Mehmed Paşa'dır.

Külliye, 1002/1593'te tamamlanmış olan cami, türbe, çeşme ve çiftahamam ile 995/1587'de Gevher Sultan tarafından yaptırılan medresenin de dahil edilmesinden oluşmaktaydı. Bunlara zamanla avlu duvarı içinde oluşan hazire ve muvakkithane binası ile medresenin bitişiğine Şerif Halil Efendi tarafından 1157/1744'te yaptırılan ahşap kütüphane binası ilave edilmiştir.

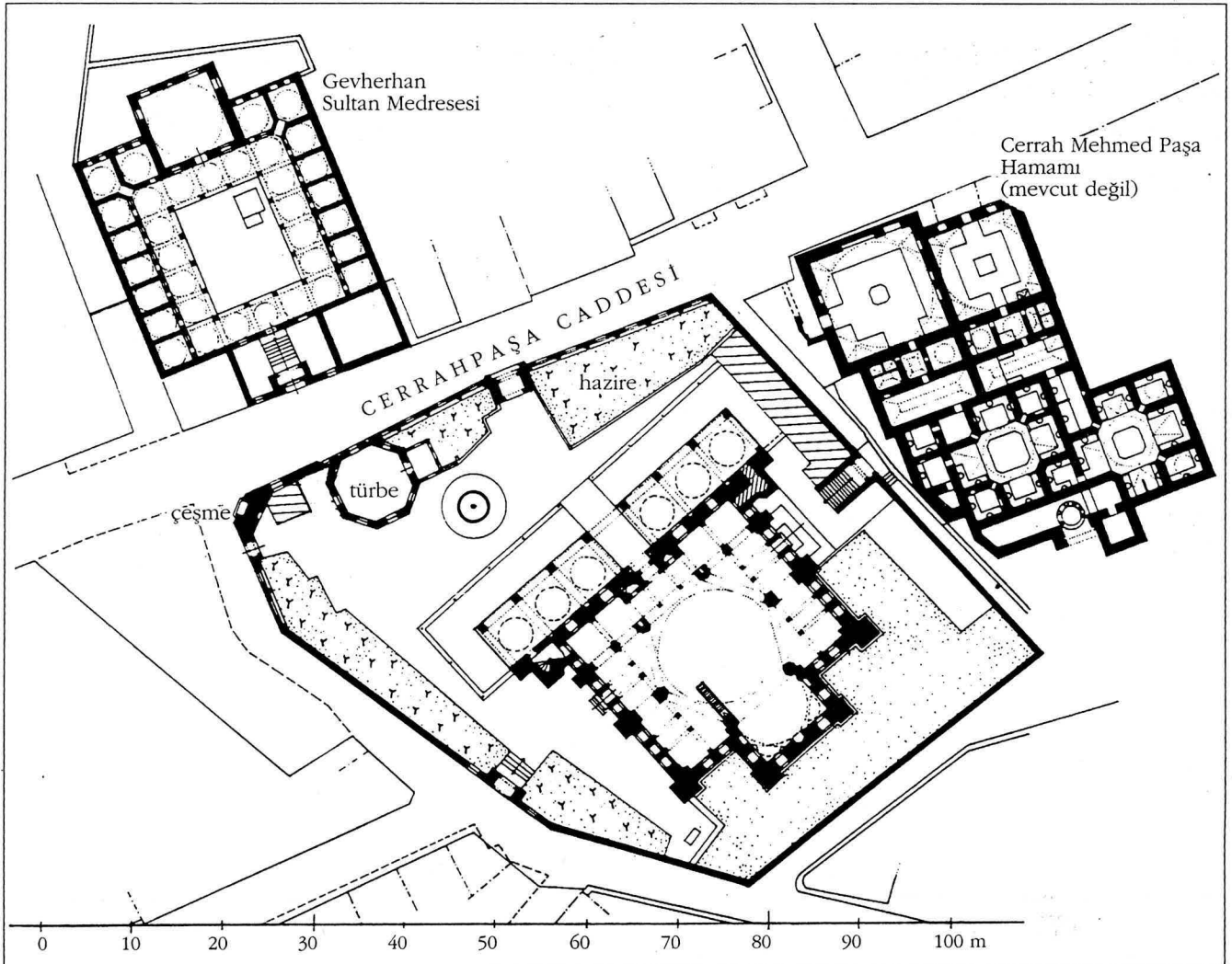
Külliye 1660, 1782 yangınlarında, 1766 ve 1894 depremlerinde büyük hasarlara uğramış, çeşitli zamanlarda da tamirler görmüştür. 1236/1820'de yıldırım isabet etmesi sonucu yıkılan minare taş külahlı olarak yenilenmiştir. 1892, 1956 ve 1960'

ta cami bazı tamirler görmüş, fakat yıkılmış bulunan son cemaat yeri uzun süre yapılamamıştır. Vakıflar İdaresi tarafından 1979 ve sonrasında devam eden restorasyon çalışmalarında son cemaat yeri yeniden yapılmış, cami temelinde meydana gelen kaymadan dolayı güneyde sondajlar açılmış, beton perdeler yapılmak suretiyle temel de takviye edilmiştir. Çiftahamam zamanla özel mülkiyete geçmiş, 20. yy başlarında harap olmuş ve 1933'te yıkılmasına karar verilerek ortadan kaldırılmıştır. Son yıllara kadar harap durumda olan medrese de restore edilerek yıkılmaktan kurtarılmıştır. Kütüphane ise şahıs mülkiyetine geçmiş olup çeşitli değişikliklere uğramış ve halen ev olarak kullanılmaktadır.

Külliye'nin en önemli yapısını oluşturan cami, bir avlu duvarı içinde yer almaktadır. Yine avlu duvarı içinde caminin kuzeybatısında şadırvan, avlu duvarına bitişik olarak da türbe ile yanında muvakkithane binası bulunmaktadır. Avlunun kuzeyinde ve batısında zamanla avlu duvarına paralel olarak bir hazire

meydana gelmiştir. Dışta avlu duvarının batı köşesinde çeşme ile yolun karşısında medrese yer almaktadır. Caminin doğusunda ise vaktiyle çiftahamam bulunuyordu.

Cami: Kesme küfeki taşı ile inşa edilmiş olan cami, mihrap bölümü dışı çıkıntı yapan kareye yakın enine dikdörtgen bir plana sahiptir. Üst örtü, altı payenin taşıdığı sivri kemerlere oturan ve pandantiflerle geçişi sağlanan 13 m çaplı kubbe ile bunun altı yönde yarımşar kubbelerle desteklenmesinden oluşmaktadır. Mihrap önündeki yarım kubbeye mukarnaslarla desteklenen istirdiye tromplarla, diğer yarım kubbeler ise mukarnaslarla geçiş sağlanmıştır. Çokgen kesitli altı payeden güneyde yer alan iki tanesi mihrap çıkıntısını oluşturan duvar köşelerinde, diğer dört tanesi ise serbest paye şeklindedir. Payelerin serbest olması mekânın doğu, batı ve kuzey yönde yanlara doğru genişletilmesine imkân vermiştir. Serbest olan bu payeler duvarlara küçük sivri kemerlerle bağlıdır. Kuzeyde iki köşede oluşan

Cerrah Mehmed Paşa Külliyesi'nin vaziyet planı.
Müller-Wiener, *Bildlexikon / Alman Arkeoloji Enstitüsü*

Cerrah Mehmed Paşa Külliyesi'nden genel görünüm.
Aras Neftçi

dikdörtgen alanların üzeri ikişer küçük kubbe ile örtülmüştür. Yapı dış köşelerden ve yanlardan da payelerin hizasından duvar payandaları ile takviye edilmiştir. Payeler üstte yarım kubbeler arasından yukarı doğru ağırlık kuleleri şeklinde yükselmiş olup ana kubbenin eteği hizasında payanda kemerleri ile sonlanarak kubbeyi destekler.

Yapıda aydınlatmayı sağlayan pencereler beş sıra halindedir. Alttan ilk iki sıra sivri boşaltma kemerleri altında küfe ki taşı alınlıklı ve dikdörtgen söveli, üçüncü sıra ise sivri kemerli pencereler şeklindedir. Yalnızca son cemaat yerinde ilk iki sıra pencereler mermer alınlıklı, mihrap çıkıntısının köşelerinde ve son cemaat yerinin üstündeki üçüncü sırada yuvarlak pencere düzenlemeleri vardır. Yarım kubbeler ve ana kubbe eteklerinde bulunan dördüncü ve beşinci sıra pencereler ise yuvarlak kemerli olarak ele alınmıştır.

İçeride payelerin arasında mukarnaslı başlıklara sahip ikişer sütun üzerinde sivri kemerler tarafından taşınan mahfil, mihrap yönündeki çıkıntı hariç üç yönden harimi çevreler. Kuzeyde giriş üstündeki bölüm taş konsolların yardımıyla biraz genişletilmiştir. Kemerlerde iki renkli taş alternatif olarak kullanılmıştır. Güneyde kemer köşe boşluklarında iri rozetler vardır. Mahfil korkulukları mermer olup çokgenlerin kesişmesinden oluşan geometrik ajurlara sahiptir.

Yapıda duvar yüzeyleri, pencere alınlıkları, ana kubbe, pandantifler, kemer-

ler ve yarım kubbeler son yıllarda yenilenmiş olan kalem işleriyle süslüdür. Klasik desenlere sahip süslemelerde bitki motifli dekorlar görülmektedir. Kible duvarı önünde 80 cm eninde renkli taşlardan oluşan geometrik desenli mozaik süsleme mevcuttur.

Son yıllarda kemer ve üst örtüleri yeniden yapılmış olan son cemaat yeri iki yana taşkın olup sekiz mukarnaslı başlıklı sütunun taşıdığı sivri kemerli yedi birimden oluşmaktadır. Ortadaki birim aynalı tonoz, diğerleri kubbe ile örtülmüştür. Cephe pencerelele alternatif olarak yerleştirilmiş bulunan mukarnaslı mihrabiyeler kemer hizasında konsolların altındadır. Batı uçta minareye çıkışı sağlayan, doğu uçta ise mahfile ve camiye geçişi sağlayan basık kemerli kapı açıklıkları vardır.

Cephe ortasında yer alan mukarnaslı cümle kapısı mermer malzemenin olup içte iki yanda birer mukarnaslı nişe sahiptir. Üstte mukarnaslı yaşmağın iki köşesinde birer yazı madalyonu mevcuttur. Basık kemerli kapı açıklığının üzerinde iki satır halinde düzenlenmiş beş beyitlik kitabe yer almaktadır. İçte iki köşede birer sütunçeyle dekorlanmış olan kapı açıklığı dışta iki yanda uzun sütun düzenlemesi ile, üstte ise iki sıra mukarnasla sınırlandırılmıştır.

Caminin batı ve doğu cepheleri üzerinde birer kapısı daha vardır. Bunlar da mermer olup batıdaki, üstte iki sıra iri mukarnas dizisi ve iki yanda sütunçelerle dekorlanmış basık kemerli açık-

lığa sahiptir. Doğudaki ise lento altında yay kemerli açıklığa sahip olup oldukça sadedir.

Mermer üzerine alçı sıvımalı olan mukarnaslı mihrap beş kenarlı bir niş şeklindedir. Nişin köşelerinde zarif sütunçeler vardır. Üstte mukarnaslı yaşmağın köşelerinde birer yazı madalyonu ile bunun üstünde tek satır halinde kitabe yer alır. İki yanda uzun sütunçelerle, üstte iki sıra mukarnas dizisi ve altın yaldızlı bitki motifli bir taç ile sınırlanan mihrapta tacın ortası palmetle, iki ucu ise alem şeklinde sonlanır.

Mermerden yapılmış olan minber devrinin en güzel örneklerinden birini oluşturur. Sivri kemerli geçiş açıklığı ile üç sivri kaş kemerli pabuçluğu bulunan minberde oval hareketli yuvarlak kemerli kapı açıklığı söz konusudur. Kapı açıklığı üstte sivri kaş kemerli alınlıklı sonlanır. Korkulukta ve yanlarda geçiş açıklığı üzerindeki yuvarlak ajurlu kısımlarda geometrik düzenleme görülür. Yan aynalıkların ortasında bitki motifli ajurlu yuvarlak şebekeler vardır. Minberin geri kalan yüzeyleri kıvrık dallar üzerinde rumillerden oluşan bitki motifli kabartmalarla süslüdür. Dört sütun üzerine oturan sivri kemerli köşk kısmı ahşaptan sekizgen kasnaklı piramit külah ile sonlanır. Kasnağın üzeri altın yaldızlı palmet motifleri ile süslenmiştir.

Kuzeybatı köşede yer alan minare kare kaideli olup onaltıgen gövdeye sahiptir. Kaidenin dış köşesi sütunçe ile yumuşatılmış, iç köşe ise pahlanmıştır. Oval hareketli şerefede mermer korkuluklar kare şeklinde geometrik ajurludur. Şerefeden sonra silindirik olarak devam eden minare taş külahla sonlanır. Devrinin özelliğini göstermeyen taş külah 19. yy'ın sonunda yapılan restorasyonun bir ürünüdür.

Caminin kuzeybatısında avlu ortasında yer alan şadırvan, mermerden onaltıgen bir havuza sahiptir. Köşeleri yarım sütunlardan oluşan havuzun kenarları üstünde bir dizi palmet motifi vardır. Ayna taşları bir sade, bir sivri kaş kemerli olarak düzenlenmiştir. Kaş kemerli aynalıklarda kemer altında bir çiçek rozeti, kemer köşelerinde yapraklı kıvrık dal ve çiçek rozeti, yanlarda ise kıvrık dallar ve yaprak süslemeleri vardır. Baklavali başlıklara sahip sekiz sütun üzerine oturan, dıştan pramidal çatılı, içten beton kubbeli üst örtü, son restorasyonda yapılmıştır.

Türbe: Avlunun kuzeybatısında avlu duvarına bitişik yer alan türbe, sekizgen plana sahiptir. Kesme taş malzeme ile inşa edilmiş olan yapı kubbe ile örtülmüştür. Doğu cephesinde basık kemerli bir kapı açıklığı bulunan türbenin her cephesinde altlı üstlü birer penceresi vardır. Alt kat pencereleri dikdörtgen olup mermer söveli, üst kat pencereleri ise sivri kemerlidir. Türbe kuzeydeki pencereler ile avlu dışına açılmıştır. Kapısı önünde son yıllarda yapılmış olan ahşap direkli bir sundurma mevcuttur. İçi tamamen

beyaz badanalı olan yapıda Cerrah Mehmed Paşa ve evlatlarına ait üç adet ahşap sanduka vardır.

Muvakkithane: Türbenin batısında avlu duvarına bitişik olarak sonradan ilave edilmiş olan muvakkithane, avlu duvarı üzerindeki bir pencere ile dışa açılmaktadır. Kare planlı yapı, kiremit kaplı çatı ile örtülmüş olup son yıllarda yenilenmiştir.

Hazire: Cami, türbe ve muvakkithane-yi çevreleyen avlu duvarı içinde zamanla dört ayrı bölüm halinde bir hazire oluşmuştur. Kuzeyde girişin doğusunda ve türbenin önünde, batıda ise girişin iki yanında duvar boyunca yer alır.

Avlu Duvarları ve Kapılar: Kesme taş malzemeyle inşa edilmiş olan avlu duvarları üzerinde kuzeyde, kuzeybatıda, doğuda ve batıda olmak üzere dört adet kapı açıklığı mevcuttur. Kuzey duvarı dikdörtgen pencerelerle dışa açılmıştır. Yalnızca türbenin cephesini oluşturan yerde bir pencere mermer söveli olup iki yanında birer küçük niş vardır. Düzgün olmayan ve üç kenarlı olarak düzenlenen batı duvarında kuzeybatı kapısı yanında iki, batı kapısı yanlarında birer dikdörtgen pencere mevcuttur.

Kuzeydeki kapı açıklığı içten ve dıştan basık kemerli olarak düzenlenmiş olup dıştan üstte geniş bir basık kemere sahiptir. Duvar yüksekliğini aşan kapı açıklığı iki yanda mukarnas başlıklı sütunçelerle yumuşatılmış ve silmelerle çevrelenmiştir. Geniş kemer altında sülüs hat ile yazılmış olan Arapça mermer kitabe yer alır. Dört satır halinde düzenlenen ve on beyitten oluşan kitabede 1002/1593 tarihi yazılıdır. Duvar yüksekliğini aşmayan kuzeybatıdaki kapı açıklığı içten ve dıştan basık kemerli olarak düzenlenmiştir. Batı ve doğudaki kapı açıklıkları kot farkından dolayı avludan aşağıda kalmıştır. Batıdaki basık kemerli, doğudaki ise dıştan basık, içten sivri kemerli olarak düzenlenmiştir.

Çeşme: Avlu duvarının pahlanmış olan kuzeybatı köşesinde yer alan çeşme, kesme küfeki taşından inşa edilmiştir. Sivri kemerli bir niş şeklinde düzenlenen olan çeşmede kemer altında sü-

lüs hat ile yazılmış dört satır halinde üç beyitlik mermer kitabe yer alır. Son beytin iki kenarında ise yazı ile tarih 1002/1593 olarak verilmiştir. Çeşmenin ayna taşı mermerdendir. Alt kısmı silmelerle Bursa kemeri şeklinde düzenlenmiştir. İki yanda karşılıklı servi ağacı ve vazodan çıkan stilize lale ile karanfil çiçekleri görülür. Kemer içinde iri bir çiçek rozeti vardır. Kemer köşe dolgularında da yine vazodan çıkan stilize laleler mevcuttur. Üst kısımda ise sivri kaş kemerli tas yeri ile bunun iki yanında vazodan çıkan stilize çiçekler vardır. Ayna taşı üstte palmet dizisi ile sonlanır. Ayna taşı üzerindeki tas yerinin iki yanında kesme taş yüzeyde birer sivri kaş kemerli tas yeri daha vardır.

Medrese: Caminin kuzeybatısında, yolun karşısında yer alan yapı II. Selim'in kızı Gevher Sultan tarafından 995/1587'de yaptırılmış ve daha sonra diğer yapıların inşasıyla külliye dahil edilmiştir. Revaklı avlulu klasik Osmanlı medresesi şemasında olan yapının güney cephesinde cadde üzerinde bir girişi vardır. Üstte sivri kaş kemerli olarak düzenlenen kapı açıklığı, altta basık kemerlidir. Mermer olan alınlıkta iri bir rozet görülür. Köşeler sütunçelerle yumuşatılmış, iki yanda birer sivri kemerli nişe de cephe hareketlendirilmiştir. Nişlerin yanında ön avluya açılan birer dikdörtgen pencere vardır.

Medresede revaklı avlu zeminin yüksek olması ön avluda basamak kullanımına neden olmuştur. Basık kemerli ve mermer söveli kapı açıklığına sahip avlu, kare olup dört yönden revaklarla çevrilmiştir. Baklavalı başlıklara sahip on iki mermer sütunun taşıdığı tuğladan sivri kemerli revaklar on altı birimden oluşur. Revakların arkasında yine on altı tane medrese odası sıralanmıştır. Revaklar ve medrese odaları pandantiflerle geçişleri sağlanan tuğla kubbelerle örtülmüştür. Revak cephelerinde taş, tuğla kullanımıyla oluşan almasıç duvar, tuğladan iki sıra kirpi saçakla sonlanır. Medrese odaları tuğladan sivri boşaltma kemerleri altında dikdörtgen söveli pencere ve kapı ile avluya açılırlar. Yalnızca

dershane yönünde iki köşe odasının avluya açılan penceresi yoktur. Her odada iki dolap nişi mevcut olup arasında bir ocak nişi yer alır. Girişin karşısında ortada dışa taşkın, kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü büyük dershane odası vardır. Basık kemerli kapı ve iki yanda birer dikdörtgen söveli pencere ile revağa açılmaktadır. Güneydoğu köşede girişin yanı sıra hela olarak düzenlenmiştir.

Son yıllara kadar harap durumda olan medrese, yeni restore edilmiş olup bugün İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi Bilim Dalı Araştırma Merkezi ve Müzesi olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Süheyl Ünver Arşivi ve Nakışhanesi de burada bulunmaktadır.

Hamam: Caminin doğusunda vaktiyle yer alan hamam zamanla özel mülkiyete geçmiş, 20. yy'nın başlarında harap olmuş, 1933'te yıkılması kararlaştırılmış ve daha sonra da ortadan kaldırılmıştır.

Kaynaklardaki mevcut plan ve bilgilerden yapının çiftehamam olduğu anlaşılmaktadır. Soğukluk, ılıklik ve sıcaklık kısımlarından oluşan hamamda soğukluklar kare planlı olup kubbe ile örtülmüştü. Sıcaklıklar da yine kubbe ile örtülü olup köşelerinde halvet hücreleri olan dört eyvanlı şemaya sahipti.

Bibl. Ayvansarayî, *Hadika*, I, 71; A. S. Ünver, "Cerrah Mehmed Paşa Hamamı Hakkında", *İstanbul Belediye Mecmuası*, S. 112-113-114 (1933), s. 232-236; ay, "İstanbul Yedinci Tepe Hamamları'na Dair Bazı Notlar", *VD*, II (1942), s. 245-252; Şehsuvaroğlu, *İstanbul*, 87; Tamışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, 50; Öz, *İstanbul Camileri*, I, 39; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 311-312; *İSTA*, VII, 3504-3511; *Fatih Camileri*, 77-78; Müller-Wiener, *Bildlexikon*, 392-393; K. Seyhan "Cerrahpaşa Külliyesi", *DİA*, VII, 424-425.

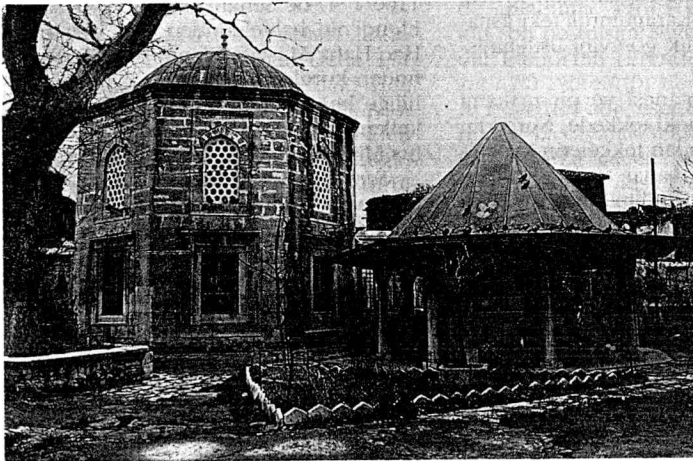
AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

CERRAHANE-İ MAMURE

İstanbul'da cerrah yetiştiren ilk kurum.

1826'da kurulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'nin cerrah ihtiyacını karşılamak üzere 14 Mart 1827'de açıldı. Aynı gün hekim yetiştirmeyi amaçlayan Tıbhane-i Âmire(-) de kuruldu. Şehzadebaşı'nda Tulumbacıbaşı Konağı'nda faaliyete geçen bu okullardan Cerrahane-i Mamure'de öğretim süresi 3 yıldır. İstanbul cerrahlarından seçilen 20 öğrenci ile öğretime başlanmıştı. Bu öğrenciler, kursun çıkarmak, damar bağlamak, kemik kesmek, kırık-çıkık sarmak ve savaş sırasında karşılaşılabilecek diğer ameliyatlara öğreniyorlardı. Giriş imtihanı yoktu. Dersler Türkçe verilmekteydi. Bir üst sınıfa geçenlerin yerine namzet olarak devam edenler alınır. Bir süre sonra öğrenci sayısı arttığından okul 1831'de Topkapı Sarayı içinde Yıldızlı Kapı yanında bulunan üç koğuştan ibaret Hastalar Odası adlı yapıya taşındı.

1832'de Cerrahane-i Mamure'ye müdür ve muallim olarak Fransız Sade de Galliere getirilmişti. Sade de Galliere, bir süreden beri İstanbul'da birçok hastayı tedavi ederek kendini kanıtlamış bir hekimdi. Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın

Külliye'nin avlusundan bir görünüm, türbe (solda) ve şadırvan. *Yavuz Çelenk, 1994*